

Rozdział I

Działanie społeczne jako konstruowanie przyszłości

Teorie działania społecznego zawsze wykraczały poza codzienność, jednocześnie do niej się odwołując. Część z nich tworzy wyobrażenia o świecie i człowieku idealnym (swoiste utopie), stanowiące punkt odniesienia, inspiracje lub najwyższy cel praktyki społecznej. Inne starają się znajdować najbardziej odpowiednie narzędzia poznania świata istniejącego, często w formie krytycznego osądu, aby przygotować ludzi do przyszłości, która nastąpi, zgodnie z odkrytymi trendami i prognozami rozwoju. Każda z tych teorii, ze swoją logiką dowodzenia słuszności oceny zjawisk społecznych, ma swoisty punkt widzenia na temat życia społecznego, ocenę jego sensu i celu, a także przyjmuje mniej lub bardziej konkretne stanowisko oraz wysuwa wnioski i rekomendacje w stosunku do obecnej praktyki społecznej oraz kierunków pożądanego działania, perspektyw przyszłości, a także form i metod sprzyjających rozwojowi społecznemu i oczekiwanej zmianie społecznej. W tym sensie teorie same uczestniczą w dokonywaniu zmian, niekiedy je kreując. Rozwijają pomysły nowego życia i działania, wspierają autorytetem nauki różnorodne koncepcje, kierując, hamując, czasem dezintegrując uznany powszechnie system społecznych pewników. Z jednej strony podważają przyzwyczajenia i nawyki myślowe, aktywizują umysł, stawiają przed zadaniem ponownego definiowania i rozpoznawania otaczającego świata. Z drugiej strony każde działanie społeczne jest swoistą interpretacją przez praktykę określonej koncepcji życia, roli ideałów, marzeń rozwijanych w procesie jednostkowych dążeń rozwojowych oraz socjalizacji. Działając, człowiek realizuje swoje wyobrażenia o świecie, stawia pytania i nieustająco je weryfikuje na podstawie indywidualnego i społecznego doświadczenia. Tworzy amatorskie, poza- lub przednaukowe założenia, które z czasem mogą się przekształcać w nurty eksperymentalne i, jak wiele razy miało to miejsce w historii rozwoju społecznego, w koncepcje o szerszym teoretycznym umocowaniu. Dochodzenie do teorii z poziomu praktyki jest jednym z możliwych sposobów społecznego funkcjonowania relacji między

teorią a praktyką, opisywanego przede wszystkim na gruncie fenomenologicznym. Istnieje także nurt odwrotny, ideologiczny, zakładający, iż to teoria ma wyznaczać kierunek praktyce społecznej. Działanie społeczne było i jest w sposób naturalny wpłątane w tradycyjne i współczesne konfrontacje, ideologiczne ustalania relacji między celami jednostkowymi i zbiorowymi oraz w dylematy społecznych ideałów tworzących presję na indywidualne zobowiązania i w stosunku do indywidualnych dążeń życiowych, które nie są możliwe do osiągnięcia bez społecznego zaplecza.

1. Działanie społeczne w perspektywie koncepcji dynamicznej i wielowymiarowej

Zważywszy na nieustające polemiki dotyczące tego, czym jest działanie społeczne, jaki jest jego sens i cel, w związku z przeprowadzonymi badaniami odkrywającymi pola doświadczeń praktyki zanurzonej we współczesności, niniejszy rozdział powstał jako zamysł podkreślenia wybranych obszarów teorii oraz podejść powiązanych z treścią badania i przede wszystkim w jego perspektywie, a zatem w rozumieniu działania realizowanego przez jednostki, ich interpretowania praktyki społecznej w kontekście przyszłości i zagadnienia zmiany, a także w odniesieniu do momentów edukacji w działaniu i do działania społecznego. Czytelnik może odczuwać niedosyt pełnej analizy teoretycznej w tym obszarze, jednak zabieg ograniczenia do elementów istotnych w badaniu służył wzmocnieniu klarowności idei przewodniej i ograniczeniu rozproszenia ogólnoteoretycznych meandrów.

1.1. Między racjonalnością, emocjonalnością i refleksyjnością – dylematy myślenia o działaniu społecznym

Psychologia końca XX wieku wniosła wiele do refleksji nad rolą postaw w odniesieniu do zachowań prospołecznych, osobowości, motywacji, poddając pod namysł wiele teorii i idei związanych z tym, jak psychologiczne mechanizmy działania wykorzystywać w przyszłości, jak wyjaśniając, jednocześnie projektować odpowiednie podejście do rozwijania tego typu zachowań. Pomocne dla pedagogów okazały się m.in. klasyczne już dzieła Józefa Kozińskiego z jego rozróżnieniem behawioralnej, psychodynamicznej i poznawczej teorii działania (Koziński 1976), a także rozpatrywanie działań w kontekście zachowania ludzkiej godności (Koziński 1977). W odniesieniu do motywów działań prospołecznych przywołuje się także tezy Janusza Reykowskiego o związku postaw prospołecznych z typami osobowości i wyróżnieniem altruizmu endo- i egzocentrycznego (Reykowski 1986). Istotne dla tematyki rozważań pojęcie altruizmu po raz pierwszy zostało użyte przez Augusta Comte'a na oznaczenie „bezinteresownego dążenia woli skierowanej na dobro drugich oraz określenie takich zachowań, które miały na celu troskę o los innych ludzi

i gotowość poświęcania interesów osobistych dla dobra społecznego” (Śliwak 2005, s.121). Obecnie w psychologii bywa ono stosowane zamiennie z pojęciem zachowań prospołecznych, realizowanych w dwóch wymiarach postaw: allocentrycznych (nastawionych na dobro innej osoby) i socjocentrycznych (nastawionych na korzyść zbiorowości), w obu przypadkach związanych z poświęceniem czegoś: czasu, życia, dóbr osobistych (Śliwak 2005, s. 122). Nowsze interpretacje działań prospołecznych uwzględniają także korzyści odnoszone przez pomagających (Kenrick, Neuberg, Cialdini 2002; Rutkowska, Szuster 2008), kierując uwagę również na cechy tego postępowania w kontekście świadomego i dobrowolnego działania na rzecz innych, stanowiącego wartość samą w sobie (Śliwak 2005, s. 124). Do pojęć tych odwołują się też pedagodzy, rozpatrując zagadnienie kształtowania postaw altruistycznych, możliwości uczenia się altruizmu oraz warunków sprzyjających ich rozwojowi (Łobocki 2004).

Przedstawiony poniżej wykaz teoretycznych inspiracji dotyczących działalności społecznej jest przywołany jedynie skrótowo (por. Naumiuk 2007, s. 65–67) w celu orientacji czytelnika w wielości możliwych ujęć działalności społecznej i jej interpretacji. Wśród nich wymienić należy:

1. Teorie działań altruistycznych lub egoistycznych rozróżniające motywy działania społecznego „bardziej dla innych” lub „bardziej dla siebie”;
2. Wyjaśnienia biologiczne zakładające działania odwzajemnione, spowodowane tzw. determinizmem genetycznym, opierającym zasady pomocy na podobieństwie, np. pomoc kobietom przez kobiety, oraz zasadę genetycznej ochrony i zachowania gatunku;
3. Wyjaśnienia społeczne związane głównie z internalizacją zbiorów norm zachowań akceptowanych w danym społeczeństwie, oparte na teoriach uczenia się, normach wzajemności, odpowiedzialności społecznej, normach osobistych (takich jak poczucie obowiązku moralnego), oraz modele współczucia, empatii i emocji pozytywnych;
4. Wyjaśnienia osobowościowe, kulturowe i środowiskowe: poczucie osobistej odpowiedzialności za sytuację, zdobywanie odpowiednich umiejętności i wiedzy zwiększających ocenę własnych możliwości, wpływ nastroju na pomaganie, rola płci w preferencjach działań wspierających; różnice kulturowe (kultury kolektywistyczne i indywidualistyczne), poczucie „swój – obcy”, cechy kultury określonych środowisk lokalnych, wielkość terytorium i jego cechy, a także takie ich elementy wywołujące stres środowiskowy, jak hałas, zatłoczenie i in.;
5. Wyjaśnienia w ujęciu teorii poznawczych: interpretacja sytuacji jako krytycznej; sposób postrzegania przyczyn tych sytuacji; analiza kosztów i zysków, takich jak wysiłek, czas, utrata zasobów osobistych, fizyczne zagrożenia, negatywne reakcje emocjonalne lub aprobata społeczna, poczucie własnej wartości, pozytywne reakcje emocjonalne. Także zyski i straty z nieudzielenia

pomocy – indywidualnie i emocjonalnie przez człowieka odbierane (Clarke 2005; Lewicka, Grzelak 2002).

Rozpatrywanie zachowań prospołecznych w dwóch wymiarach: endocentrycznym (odnoszącym motywacje do antycypacji obrazu własnej osoby i sytuacji własnej) oraz egzocentrycznym (odnoszącym źródła motywacji w antycypacji sytuacji innej osoby), doprowadziło także do stworzenia tzw. modelu kołowego Schwartza, zakładającego ich związek z wartościami, które można pogrupować w siedmiu kategoriach:

1. pozycji społecznej (miejsca jednostki w społeczeństwie): zamożność, wysoka pozycja społeczna, władza, wpływy, unikanie rozgłosu;
2. konserwatyizmu (identyfikacja z tradycyjnym porządkiem świata społecznego): bezpieczeństwo narodu, porządek społeczny, wzajemność usług, szacunek dla starszych, dbałość o opinię, autodyscyplina, czystość, pobożność, umiar, obowiązkowość, wybaczenie, szanowanie tradycji, mądrość życiowa;
3. harmonii (stosunku do środowiska naturalnego): pokój na świecie, świat piękna, ochrona środowiska, jedność z naturą;
4. więzi partnerskich (norm współpracy z innymi i brania pod uwagę dobra innych): sprawiedliwość społeczna, równość, uczciwość, gotowość pomagania, odpowiedzialność, lojalność, akceptacja losu;
5. autonomii intelektualnej (umiłowanie poznania i niezależności myślenia): ciekawość świata, otwarty umysł, kreatywność, wolność;
6. autonomii emocjonalnej (cenienie nieskrępowanych uczuć): radość życia, ekscytujące życie, życie urozmaicone, przyjemność;
7. indywidualnych sprawności (aktywność i kontrola własna): decydowanie o wyborze celów, bycie zdolnym, śmiałość, odnoszenie sukcesów (Szuster 2002, s. 209).

Koncepcje Schwartza zostały współcześnie wykorzystane przez polską psychologię społeczną w kontrowersyjnym aspekcie roszczeniowości obecnej w społecznych działaniach, odnoszących się do realizacji partykularnych interesów grup i jednostek, i powiązaniu ich z systemami wartości (roszczeniowość aktywna, bierna i odwetowa) (Żemojtel-Piotrowska, Baran, Piotrowski 2011). Postawy takie wiązano dotąd przede wszystkim z poprzednim ustrojem (PRL), występują one jednak także w nowoczesnych społeczeństwach obywatelskich, w różnorodnych formach uzasadniania sprawiedliwości i odpowiedzialności społecznej, obrony własnych interesów rozumianych jako obywatelskie prawa. Dla pedagogów byłoby interesującym tematem pogłębienie analiz obywatelskich form roszczeniowości i ich roli w zmianie społecznej, a także np. w mechanizmach usprawiedliwiania w kontekście nowego ładu społecznego i przejścia od roszczeniowości biernej ku roszczeniowości aktywnej, np. w powiązaniu z edukacją emancypacyjną czy edukacją obywatelską.

Istnieją badania także na gruncie pedagogiki społecznej i pracy socjalnej ukazujące związki działań prospołecznych z wartościami, m.in. z aktywnością, twórczością, pozytywną samooceną i wiarą w siebie, przyswojonymi normami nakazującymi

pomaganiem innym i satysfakcją, jaką niesie ich spełnianie. Także motywującą rolę odgrywają podkreślane przez społeczników wartości nadrzędne, takie jak dobro, sprawiedliwość, tradycja. W tych samych badaniach opartych na analizie biograficznej oraz na podstawie wywiadów ze społecznikami wskazano np. na szczególne cechy osobowościowe „wewnętrzne” charakteryzujące działaczy, takie jak: samosterowność, odpowiedzialność, umiejętność oceny siebie i otoczenia (Koralewicz, Malewska-Peyre 1998; Kotlarska-Michalska 2005, s. 41 i 43). Działanie bywa także ucieczką od własnych sytuacji trudnych, może być mechanizmem obrony, formą terapii lub kompensacji. Gdy przynosi zadowolenie z niesienia radości innym, pozwala zapomnieć o własnych troskach lub czynić je mniej dotkliwymi, bywa formą poszukiwania sensu w życiu, może wręcz powodować zatarcie granicy między życiem prywatnym a działalnością społeczną (Kotlarska-Michalska 2005, s. 42).

Rozwijając wątek teoretyczny, można dalej odwołać się do klasyki socjologii i teorii działania społecznego w ujęciu niemieckiego socjologa Maxa Webera, definiującej działanie społeczne jako zachowanie ludzkie, które uwzględnia reakcje innych i jest na nie zorientowane w stosunku do przeszłych, teraźniejszych oraz przyszłych, antycypowanych zachowań (Sztompka 2005, s. 57). Zgodnie z tą definicją przyjmujemy, iż stosunek człowieka do świata cechuje znaczący stopień racjonalizowania takich działań na poziomie celów, wartości, emocji czy tradycji. Racjonalizacje te stanowią również podstawowe tworzywo ludzkich zachowań grupowych. Zbudowane są z nich bardziej trwałe struktury społeczne, takie jak władza, instytucje, organizacje. Koncepcja ta po dziś dzień wyznacza kierunki badań i teorii socjologii, ekonomii, teorii organizacji, socjologii religii, teorii władzy, psychologii społecznej i innych dziedzin nauk społeczno-ekonomicznych. Idąc tropem tej perspektywy, należy zakładać, że także w decyzjach o działaniu społecznym ludzie kierują się określonymi typami logiki (emocjonalnymi, nawykowymi, ideałów lub ekonomii). Należy pamiętać także, że w rzeczywistym świecie społecznym istnieją ich różne odmiany, typy mieszane, a odnajdowanie i poszukiwanie tego rodzaju form racjonalności pomaga zrozumieć tworzenie motywów osobniczych i grupowych w działaniach prospołecznych. Choć we współczesnych warunkach kładzie się akcent na racjonalność instrumentalną, zwłaszcza w ujęciu ekonomicznym (przedsiębiorczości społecznej, podejścia projektowego), w Polsce racjonalność afektywna i aksjologiczna miała przez wiele lat ogromne znaczenie dla podejmowanych działań społecznych, zwłaszcza w okresach odbudowywania państwowości polskiej i powiązania społeczeństwa z nurtem patriotycznym i religijnym (o racjonalności w życiu społecznym i w nauce zob. m.in. w: Drozdowicz, Melosik, Sztajer 2009).

Działanie społeczne jest również powiązane z pojęciem aktywności społecznej (Sztompka 2008; Gliński, Lewenstein, Siciński 2004). Definicje tego pojęcia rozciągają się od myślenia o działaniu skierowanym ogólnie na otoczenie społeczne, aż do propozycji znaczących zawężeń definicyjnych, wskazujących, iż powinno się ono odnosić do podejmowanych dobrowolnie działań wartościowych dla innych

(Prokosz 2000, s. 88–96). Aktywność społeczną można także ujmować jako swoistą cechę osobowości, przejawiającą się w gotowości do zajmowania się problemami społecznymi, lub jako zespół konkretnych zachowań jednostki, realizujących jej dążenia do oddziaływania na otoczenie (Tyszkowa 1988).

Dyskusje o tradycji społecznego działania wciąż trwają, choć w odniesieniu do obserwacji i badań społecznych form uczestnictwa wiele z nich, zwłaszcza w środowiskach lokalnych, odwołuje się do koncepcji społecznych nawyków (tradycji) działania społecznego i pielęgnowania form uznawanych za kontynuacje oparte na wzorach osobowych przeszłości lub grupowych modelach utrwalanych przez historyczne dzieje. Osobnym zagadnieniem jest rozważenie istnienia w działaniach społecznych racjonalności o charakterze wspólnotowym i racjonalności indywidualnych, współcześnie podejmowanych w dyskusjach nad zmodernizowaną ideą globalnych i lokalnych wspólnot, które przez wiele lat uważano za marginalne w odniesieniu do dominujących w Polsce rodzinnych i narodowych więzi, gdzie działanie społeczne w skali mezospołecznej miało wzmacniać przestrzenie mikro- lub makrosocjalne, a samo w sobie jest odkryciem ostatnich dziesięcioleci, zwłaszcza lat 90. XX wieku.

Teorie działania społecznego zostały także rozwinięte w pracach innych autorów na gruncie socjologii, z uwzględnieniem szeroko rozumianych mechanizmów funkcjonowania społecznego, w tym także kształtowania się grup i organizacji, zwłaszcza w odniesieniu do kierunków myślenia o instytucjonalizacji i formalizacji łączących ludzi w zbiorowości dla realizacji celów społecznych. Teorie organizacji oraz obserwacje funkcjonowania małych grup wspierają rozważania o działaniu prospołecznym, z uwagi na szeroką praktykę tworzenia takich właśnie grup, organizacji i instytucji w celach pomocowych, profilaktycznych i rozwojowych, w tym autoekspresji. Od setek lat, obok indywidualnego społecznikostwa lub raczej na jego gruncie, rozwijały się formy działań grupowych zarówno w celu wymiany myśli, rozwoju zainteresowań i umiejętności (różnorodne towarzystwa hobbystyczne, naukowe, lokalne i in.), jak też wzmocnienia motywacji innych do działania, jako formy grupowej samopomocy, w celu zwiększenia skali działań oraz wpływu społecznego. Z czasem nieformalne inicjatywy przeradzały się w bardziej regularne i formalne struktury. Rozwój organizacyjny niektórych inicjatyw w Polsce został opisany w rozdziale III, przy czym należy zaznaczyć, że nie jest on szczególną, narodową specyfiką Polski, raczej szerszym zjawiskiem obecnym we wszystkich obszarach kulturowych w mniej lub bardziej proorganizacyjnie nastawionych społeczeństwach. Przekrój i formy takiego grupowego działania świadczyły zawsze o oryginalności pomysłów związanych z możliwościami działania społecznego, były obrazem istniejących w danej epoce i środowisku potrzeb społecznych oraz aspiracji w obszarze różnorodnych form aktywności. O sile społecznej takiego organizacyjnego i instytucjonalnego ujęcia pisał m.in. Peter Drucker, wskazując jednocześnie na przemiany, jakie współcześnie następują również w płaszczyźnie zawodowej, przy przejściu od modelu zakładowego do modelu stowarzyszeniowego, który staje się domeną społeczeństw

pokapitalistycznych. Autor, rekomendując w miejsce rozwoju kapitalizmu opartego na rozwoju przedsiębiorstw wizję społeczeństw przedsiębiorczych, jest protagonistą wspólnot zadaniowych, elastycznie i dynamicznie formujących się pod wpływem zakresu prac, jakie są do wykonania. Podkreśla, że kolejne próby społecznej instytucjonalizacji i formalizacji idei nieustająco zawodzą wobec zmieniających się warunków społeczno-ekonomicznych oraz kulturowych. Ich cechą stałą jest to, że z czasem stają się przeżytkiem, obciążają tam, gdzie osiągają swoje cele, lub rozczarowują, jeśli celów nie zdołały osiągnąć. Ich założenia tracą ważność i wymagają nieustannych modernizacji. W obliczu destrukcyjnego charakteru rewolucyjnych zmian (jako alternatywy wobec kosztujących instytucjonalizacji) oraz w obliczu niespełnienia obietnic powoływanych instytucji można raczej mówić o instytucjach społecznych jako o złudzeniu trwającym od XIX wieku niż o ich ułomności związanej z brakiem odpowiednich mechanizmów samoodnowy (Drücker 1992, s. 271).

Różnorodne ujęcia działania społecznego jako elementu socjalizacji do uczestnictwa społecznego można odnaleźć także w pracy Jerzego Modrzewskiego. Zwrócił on uwagę na refleksję o społecznej obecności jednostki m.in. w ujęciu Williama Jamesa mówiącego o jaźni społecznej, Jamesa Baldwina przedstawiającego fazowy rozwój jednostki jako osoby społecznej czy Charlesa Cooleya zajmującego się społecznym mechanizmem komunikowania i jego znaczeniem w procesie uspołeczniania jednostki (Modrzewski 2004, s. 21). Wskazał on również na wkład Emila Durkheima (por. także Durkheim 2000), opisującego internalizację zachowań i świadomości społecznej w zastanym przez jednostkę świecie zdarzeń społecznych oraz na rolę wartości kulturowych i wyobrażeń zbiorowych, podtrzymujących i kreujących różnorodne formy społecznej solidarności, a także procesu „dziedziczenia społecznego” aktualizowanego poprzez wpływ struktur, w których jednostka uczestniczy (tamże s. 19).

Socjologia i pedagogika uznają także wkład Floriana Znanieckiego, zainteresowanego odkrywaniem zjawisk społecznych przez badanie biografii jednostkowych (por. Znaniecki 1936), a zwłaszcza wskazaniem przez niego na człowieka, osobę społeczną, umiejscowioną, kreowaną i wyobrażaną w rolach społecznych w trakcie procesu wychowania jako społecznej socjalizacji (Modrzewski 2004, s. 21; por. także Aronson 1995) dynamicznego systemu doświadczeń i wartości kształtowanego przez człowieka działającego oraz biorącego udział w procesie tworzenia instytucji symbolicznej (Marynowicz-Hetka 2006, s. 97 i 268–277). Rozróżnić można przy tym trzy ujęcia tego zagadnienia: 1. jako działania w ramach instytucji istniejącej; 2. w instytucji tworzonej; 3. jako wyobrażenia wartości, idei, symboli w planie społecznym w postaci określonych ról społecznych (Marynowicz-Hetka 2006, s. 80–81). Osobnicza kreacja oraz ujęcie uczestnictwa jednostki w podejściu dynamicznym są charakterystyczne dla symbolicznego interakcjonizmu. Teorie działania społecznego można rozpatrywać na różnych poziomach i w różnych obszarach pedagogicznych refleksji. Z punktu widzenia przedmiotu analizy w niniejszej pracy interesujące są zwłaszcza koncepcje Piotra Sztompki i Alfreda Schütza. Właśnie Schütz ujął dzia-

łanie w kategorii projektu przyszłości, w którym antycypowanie zdarzeń przyszłych rodzi się jako wyobrażenie czynu już dokonanego, czyli przyjęcia projektu jako możliwego do realizacji (Schütz 2005), zaś Piotr Sztompka zwrócił uwagę na realia codzienności, wskazując, że typowe praktyki społeczne są realizowane w sytuacjach społecznych układających się w typowe sekwencyjne narracje społeczne, schematy życia codziennego (Sztompka 2008; por. także Żukiewicz 2009, s. 216 i 231).

Kontekstowość działań społecznych jest przedstawiona w pracach Ewy Marynowicz-Hetki. Za Jeanem Barbierem przedstawia ona kategorie działania w trzech perspektywach: wyobrazeniowej, afektywnej i operacyjnej, w odniesieniu do konkretnych zagadnień. Są nimi: 1. istota działania, nadawania mu sensu i znaczenia w konkretnych sytuacjach (analiza języka działania, jego „semantyki”, naznaczenie aksjologiczne, wyobrażeń działania, zwłaszcza stanu istniejącego i pożądanego); 2. metodyka działania: przygotowanie do działania oraz analiza związków między działaniem a kształceniem; 3. metodologia poznania działania – rozumienia i interpretacji intencji podmiotów działających, przy czym podejścia mogą być zarówno wyjaśniające, niejako z zewnątrz, jak i rozumiejące intencje podmiotów działających, czy też, jak proponuje autorka, ujmowane w sposób całościowy, a jednocześnie usytuowany, transwersalny (Marynowicz-Hetka 2006, s. 95). Autorka zwraca uwagę na istotne w kontekście niniejszych rozważań zagadnienie dotyczące roli wyobraźni społecznej w inspiracji do działania społecznego: „działanie społeczne wyraża się w strukturyzowaniu teraźniejszości przez przyszłość i nadawanie sensu antycypacji” (Marynowicz-Hetka 2006, s. 100). Jest to stwierdzenie konstruujące wyobrażenie celu jako motywu przekształcania, transformacji rzeczywistości społecznej. Dotyczy to zarówno indywidualnych wyborów, jak i lokalnych kierunków rozwoju czy szerzej – koncepcji angażowania (Elias 2003) oraz wyobraźni społecznej (Drozdowski, Krajewski 2008).

Współcześnie termin „działanie społeczne” bywa rozszerzany na wszelkie dziedziny ludzkiej aktywności jako aktywności społecznej, i w tym nurcie także na instytucje publiczne czy prywatne, które w ujęciu szerszym, ideologicznym są określane jako instytucje prospołeczne, działające dla dobra wspólnego, publicznego – poczynając od roli pracowników socjalnych, przez zawodowych polityków, do pracowników energetyki ciepłej czy drogowców.

W koncepcji edukacji społecznej ważne jest przyjęcie teorii, która wyjaśniałaby, czym jest działanie społeczne, jak je należy rozumieć i ujmować (Marynowicz-Hetka, Piekarski 1998; Marynowicz-Hetka 2006; Lalak, Pilch 1999). Pomocne jest Weberowskie rozróżnienie czynności społecznej (wobec biernych adresatów) od działania społecznego (w stosunku do aktywnych partnerów) (por. Sztompka, Bogunia-Borowska 2008, s. 65–77), konstytuujące gradację pojęcia aktywności i partnerstwa w działaniu społecznym.

Erving Goffman natomiast podkreślał, iż praktyka społeczna zawiera się z jednej strony w sieci reguł związanych z sytuacjami społecznymi, w których uczest-

niczymy, z drugiej zaś w dualizmie człowiek – instytucja. Działanie społeczne jest wówczas odgrywaniem pewnych ról między jednostkami oraz funkcjonowaniem według pewnych zasad między jednostką a strukturą. W sieciach powiązań, lecz przede wszystkim w strukturach, są wypracowywane dwie główne strategie kontroli – alokacyjna i autorytarna. Powoduje to z czasem tworzenie zasad opartych na kontroli i dominacji, co w przypadku struktur prowadzić może do patologii totalitaryzmów instytucjonalnych. Zdaniem Goffmana my sami kreujemy politykę życia oraz tworzymy struktury, przez które realizujemy działania społeczne, a struktury przez nas wytworzone wpływają na nas jako na jednostki (Goffman 1981).

Pytanie zawarte w tak postawionym zagadnieniu funkcjonowania społecznego dotyczy m.in. tego, czy społeczności lokalne i działacze społeczni są w stanie budować jakąkolwiek własną niezależność, czy też ich działanie jest także pewną grą w ramach reguł społecznych oraz instytucjonalnych wpływów (Engesbak, Tonseth 2008). Pytanie, które zadaje sobie wiele osób zaangażowanych społecznie, dotyczy ich roli i uczestnictwa w tego rodzaju grach społecznych i rodzi w nich niepokój: czy z czasem nie przekształcą swoich działań w instytucje z systemem reguł kontroli nad jednostkami podobnym do innych instytucji, np. publicznych? Czy działacze – politycy życia codziennego, tworząc własne sieci III sektora, nie wprowadzą reguł systemu zamkniętego, nieznanymi innym osobom? Czy nie zagubią młodzieńczych uczuć i pragnień nawet za cenę etykiety utopisty, który nie potrafi przystosować się do ekonomicznego pojmowania dziejów (Abramowski 1985, s. 54–56)?

Próbie teoretycznego namysłu nad koncepcją pracy społecznej w perspektywie ontologicznej przedstawił Arkadiusz Żukiewicz, wskazując m.in. na cztery wymiary pracy społecznej (ontologiczny, epistemologiczny, aksjologiczny i prakseologiczny), rozumiejąc pracę społeczną jako „byt pozostający w bezpośrednim związku z aktywnością i aktywizacją człowieka – jednostki tworzącej, kształtującej rzeczywistość społeczną”. Wskazuje przy tym na znaczenie wspomaganie i inspirowanie przez pracę społeczną i do niej, jako do odpowiedzialnego i zaangażowanego podejmowania ról społecznych, by w relacjach interpersonalnych człowiek był partnerem i podmiotem współdziałania na rzecz urzeczywistniania ideału dobra w teraźniejszości i przyszłości (Żukiewicz 2009, s. 17). Autor dokonał także próby analizy cech atrybutów, istoty i natury tej aktywności (tamże, s. 53), pragnąc znaleźć pewne wspólne właściwości charakteru służby społecznej w obliczu coraz większego rozproszenia jej zasad, celów, form i utraty tożsamości, a także w celu orientacji w tym, dokąd zmierzać, zwłaszcza dotyczącej osób związanych z działaniem społecznym, pomocą, wychowaniem.

Działanie społeczne bywa zatem rozpatrywane na różnych poziomach, m.in.:

1. Jako przedmiot zainteresowania różnych dyscyplin teoretycznych i obszarów praktyki próbujących zmierzyć się z opisem i charakterystyką zjawiska działań społecznych, ich funkcji i znaczenia dla podmiotu działającego, w kontekście czynników wpływu, rozwoju.

2. Jako konstrukcja kulturowa obecna w języku, symbolicznym przekazie powinności, interpretacjach zachowań etycznych, dynamicznie kształtowanego i przekształcanego fenomenu w toku rozwoju kulturowego i kształtowania wyobrażeń przyszłości.

Dynamizm tkwi zatem nie tylko w samym działaniu społecznym, ale także w jego oglądzie, społeczno-kulturowej i teoretyczno-analitycznej interpretacji – nieustającym angażowaniu refleksji nad działaniem, poza jego praktycznymi wymiarami lub wobec nich. Dla pedagogiki społecznej, w ujęciu krytycznego jej rozumienia, jest to pole semantycznych, funkcjonalnych i multidyscyplinarnych poszukiwań związanych z jej rolą i znaczeniem społecznym w odniesieniu do takich zagadnień, jak partycypacja, zaangażowanie, rozwój społeczny, zmiana, kształtowanie społecznej przyszłości w powiązaniu z wpływami wychowawczymi i środowiskowymi.

1.2. Świat konstruowany w działaniu

Koncepcja konstruowania świata w działaniu jest jednym ze sposobów oglądu fenomenu działania społecznego i jego związku z teoriami zjawisk społecznych. Wyróżnia się dwie zasadnicze tendencje przyjmowane przez badaczy konstruktywizmu: 1. analizy pojęć z punktu widzenia teorii poznania, w której poznawanie świata jest związane z jego wyobrażaniem (przejaw intelektu, umysłu, wyobraźni); 2. analizy sposobów konstruowania rzeczywistości w życiu codziennym (interpretacja świata przez język, wytwory kultury, tworzone instytucje). Współczesny świat korzysta z teorii konstruktywistycznych w związku z negacją radykalnych spojrzeń i kwestionowaniem pewników jako uniwersalnych odpowiedzi na pytania o to, jaki jest człowiek i świat. Nie tylko ideologia liberalna pozwalająca na jednoczesność wieku przekonań i sądów, ale także odkrycia nauk społecznych w dziedzinie funkcjonowania umysłu ludzkiego i kształtowania się emocji, a także akceleracja zmian społecznych spowodowana udziałem nowoczesnych technologii w komunikacji społecznej, rozwinęły szczególne sposoby analizy naukowej – założenie, że zarówno nauka, jak i praktyka są swoistymi interpretacjami otaczającego świata i tylko tym być mogą. Klasyczne opracowanie socjologicznego ujęcia konstruktywizmu Petera Bergera i Thomasa Luckmanna z lat 70. ubiegłego wieku (Bergeman, Luckmann 1983) oraz jego współczesne kontynuacje, odniesienia i polemiki, takie jak np. Taylorowskie „imaginaria społeczne” (Taylor 2010), stały się inspiracją do myślenia w taki sposób o czynnikach tworzących zjawiska społeczne oraz ich indywidualnym odbiorze i przetwarzaniu, a co najważniejsze – o tworzeniu i przez nie nadawaniu sensu działaniom. Krytycy koncepcji zarzucają jej promowanie subiektywizmu społecznego stojącego w opozycji do uniwersalnych zasad historycznych dziejów i faktów obiektywnych. Zwolennicy natomiast podkreślają, że zwiększa się w tym ujęciu nacisk na podmiotowość człowieka, gdyż czyni go odpowiedzialnym za świat, siebie i innych, rozwija umysł krytyczny, samodzielność oraz innego rodzaju